

Zagovorništvo za starejše osebe – želja, potreba ali nuja?

Posvet Zagovorništvo starejših oseb, Državni svet, 14. 6. 2010

Mag. Bojana Cvahte, direktorica strokovne službe pri Varuhu človekovih pravic RS

Kaj pravzaprav vemo o zagovorništvu. Želimo si, da bi bilo zagovorništvo ojačan glas posameznika, ki nima dovolj moči, da bi svoje interese, želje in potrebe varoval in sporočal sam. Potreba po zagovorništvu se pojavlja povsod tam, kjer govorimo o ljudeh, ki iz takšnega ali drugačnega razloga svojih interesov ne zmorejo ali ne znajo uveljavljati v polni meri.

V življenju pogosto naletimo na težave, ko moramo jasno opredeliti pojme, ki so po svoji vsebini podobni, niso pa enaki - kot so zagovornik, zastopnik, spremljevalec, skrbnik, zaupna oseba. V bistvu naj bi vsi naštetih, začasno ali trajno, s pooblastilom ali brez njega, na podlagi dogovora, soglasja ali brez, zastopali koristi nekoga, ki sam tega sam ne zmore ali morda celo ne želi.

Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeljuje **zastopnika** kot osebo, ki nekoga zastopa, zastopa njegove koristi in pravice, najpogosteje s pooblastilom (odvetnik, pravobranilec,); **zagovornik** je opredeljen kot oseba, ki nekomu govori v korist, ki dokazuje pravilnost nečesa, ki z zagovarjanjem vpliva na kaj; **spremljevalec** je tisti, ki nekoga spremlja (po ZPND¹ – nekdo, ki ga žrtev izbere za spremljevalca - ali pa varuje tudi njegove interese?); **zaupna oseba, zaupanja vredna oseba** - njen status je precej neopredeljen, vsak si ta pojem lahko razlaga nekoliko po svoje; **skrbnik** pa je oseba, ki skrbi za varstvo osebnosti in pravic osebe (začasno, trajno) in je imenovana. Načeloma lahko vsakega od teh pojmov razumemo tako, kot sem že navedla, problemi pa navadno nastopijo, če oseba, ki drugo zastopa, zagovarja, spremlja, skrbi zanjo nima pooblastila, ga prekorači ali pa ravna nestrokovno in v nasprotju z interesi zastopane osebe.

Danes, na tem posvetu, želimo govoriti o zagovorniku, ki ga razumemo, kot osebo, ki kot ojačan glas posameznika sporoča drugim njegove želje in potrebe.

Naj najprej povem, da pri Varuhu človekovih pravic RS že nekaj časa poteka projekt Zagovornik – glas otroka. Cilji projekta so:

- Izoblikovanje modela zagovornika otrokovih pravic;
- Omogočanje aktivnega sodelovanja otrok v zadevah, ki se jih tičejo v primerih, ko starši ne morejo ali ne zmorejo učinkovito zastopati njihovih interesov
- Oblikovanje protokola ravnanja;
- Umestitev zagovorništva v zakonodajo (Družinski zakonik ali samostojni zakon)

¹ Zakon o preprečevanju nasilja v družini, (Uradni list RS, št. 16/2008)

- Postavitev neodvisnega instituta zagovorništva z vzpostavitvijo mreže usposobljenih zagovornikov po celotni Sloveniji;²

Izkušnja, ki jo imamo iz projekta Zagovornik - glas otroka, kaže, da je dobro imeti praktično izkušnjo primerov, potreb, želja, problemov – vse naštetu še pred zakonodajnim urejanjem. Pilotni projekt Zagovornik - glas otroka bo snovalcem projekta zagovornika starejših oseb v veliko pomoč.

Ugotavljamo, da v naši družbi, kljub nekaterim vedenjem in spoznanjem, še ne zberemo dovolj volje, da bi na posameznike iz naših ciljnih skupin, pa naj si bodo otroci, starejše osebe, osebe s težavami v duševnem zdravju, invalidi, žrtve nasilja ipd., gledali kot na osebnosti, ki imajo pravice in si želijo izraziti svoja mnenja, torej na ljudi, ki želijo soodločati o sebi.

Že nekaj let dozoreva ideja, da bi bilo treba vzpostaviti zagovorništvo kot institucionalni model, kjer bi osebe, ki zagovornika potrebujejo, tega tudi dobile. Gre za ranljive osebe, kot so otroci starejše osebe, invalidi, osebe s težavami v duševnem zdravju, osebe, ki so žrtve nasilja.

Zdi se, da vprašanje ali zagovornik za vse vrste ranljivih skupin da ali ne ni več odprto, dileme so povezane le s tem, na kakšen način realizirati njegovo umeščanje v slovenski prostor, da bo resnično služilo namenu in da bo tudi čim prej realizirano.

Skrbno je torej treba oceniti na kakšen način uvajati zagovorništvo na posameznem področju. Zagovorništvo predstavlja splošno usmeritev, ki se zavzema za zaščito temeljnih pravic in dostojanstva ljudi v najširšem smislu. Zavzema se tudi za destigmatizacijo in družbeno emancipacijo obrobnih (lahko tudi ranljivih) družbenih skupin. Zastopa interese ljudi in nadomešča njihove primanjkljaje, saj je zaradi njih posameznikova moč šibka, prezrta ali neenakovredno zastopana. Zagovornik naj bi bil praktično edina oseba, ki bi bila vsestransko na strani zastopane osebe. Zagovorništvo zato pomeni temeljno preusmerjanje moči in pomaga ljudem, ki so bili zlorabljeni ali zatirani, da si spet pridobijo moč in vpliv nad lastnim življenjem.³

1. dnevi zagovorništva – povzetek zaključkov:⁴

1. O konceptu zagovorništva so se strinjali, da je zagovorništvo treba umeščati v širše koncepte, kot so varovanje človekovih pravic, da je potrebna aktivna participacija, varovanje pravic pacientov in pozitivna diskriminacija ob razumevanju, da je za varstvo ranljivih skupin nujna komunikacija med institucijami in posamezniki. Udeleženci so ugotovili, da je nujna opredelitev nalog in pooblastil zagovornikov, ter razumevanje različnosti pooblastil, pri čemer je bolj smiselno širok koncept pooblastil ter nujnost, da uporabnik zagovorniku za opravljanje nalog podeli mandat.

² Jenkole, M., »1. dnevi zagovorništva 2009«, Brdo pri Kranju, 2. december 2009

³ Urek, M., Izobraževanje za zastopnike pravic oseb na področju duševnega zdravja, FSD, 2009

⁴ Zaključki konference »1. dnevi zagovorništva 2009«, Brdo pri Kranju, 2. december 2009

Med merili za zagovornika menijo, da je treba razločevati med splošnimi in specifičnimi, gre za posebne oblike zagovorništva s poudarkom na etiki, načelni drži ter vztrajnosti ter močni osebnosti zagovornika. Zagovornik mora uporabnika slišati in brez njega ne more delati. Pomembno je ločevanje med različnimi zagovorniki, kot jih opredeljuje zakon, zlasti razlikovanje od skrbništva, ob razumevanju, da zagovorništvo, ne izriva vloge drugih.

Pomembna je jasna določitev vlog ter zagotovitev neodvisnosti zagovornika. Predlagajo, da naj bo zagovorništvo v razvojni fazi nepoklicno in naj bo naloga vsakogar, ne le institucij.

2. Glede razvoja zagovorništva so ugotovili, da ni več vprašanje ali zagovorništvo potrebno, ampak gre le še za vprašanje, na kakšen način ga umeščati v slovenski prostor. Potrebe po zagovornikih so torej izkazane in naraščajo, enako tudi prepoznavnost zagovorništva, vendar smo v obdobju z resno nevarnostjo, da ne dosežemo uporabnikov, ki bi jim zagovorništvo moralo služiti. Smiselna bi bila analiza potreb in ocena tveganj glede umeščanja zagovorništva na različna področja družbenega življenja, raziskati je treba strukturne razloge za potrebnost zagovorništva. Vse navedeno je pomembno upoštevati ob zavedanju, da potrebe že kažejo, da je zagovorništvo nujno uvesti tudi za druge ciljne skupine, kot so npr. starejše osebe, invalidne osebe, ter druge ranljive skupine.

Razvoj zagovorništva naj zagotovi njegovo operativno dostopnost. Ob dobrih praksah, npr. regionalni koordinatorji, je potrebno premisliti kako zagotoviti regionalno prisotnost npr. z ustanavljanjem regijskih centrov.

Ohraniti je treba brezplačnost zagovorništva za uporabnike in doseči minimalno stopnjo administrativnih ovir za uporabnike.

3. Izkušnje kažejo, da normativno urejanje zagovorništva ter izvajanje zakonodaje v zvezi z zagovorništvom v slovenskem prostoru ne bo mogoče uspešno umeščati brez sprejetja nove in sprememb obstoječe zakonodaje. Nujno je normiranje minimalnih standardov, da bo urejen vsaj organizacijski vidik ter financiranje zagovorništva. Zagovorništvo ne more biti odvisno od projektno-programskega financiranja, ampak je za razvoj nujno proračunsko financiranje, sprejeti je treba manjkajoče predpise in protokole in dosledno izvajati že sprejeto zakonodajo z iskanjem možnosti za podporo uporabnikom znotraj te zakonodaje, npr. brezplačna pravna pomoč za uporabnike oz. žrtve nasilja, v postopkih izvršb.

Znani so problemi financiranja (npr. neplačilo sodelovanja v multidisciplinarnih teamih), ne more pa to biti izgovor za neizvajanje zakonodaje.

Graditi je treba na boljši komunikaciji med različnimi akterji, zlasti ob zavedanju, da gre za razvojno obdobje. Pristojne službe naj zagotovijo, da bodo službe in organizacije na terenu imele jasna navodila.

Vsi skupaj – stroka, zagovorniki, institucije in nevladne organizacije pa si morajo prizadevati, da bodo dosegli dogovore v korist uporabnikov.

Nujno je tudi vzpodbujanje samo-regulacije zagovornikov ter posledično prevzemanje odgovornosti za svoje delo, s posebnim poudarkom na etičnosti njihovega dela.

4. Zagotoviti je treba spodbudno podporno okolje za zagovorništvo in posebno pozornost nameniti usposabljanju zagovornikov. Brez znanja zagovornikov ni mogoča kakovostna pomoč uporabnikom, stalno usposabljanje je nujno za razvoj zagovorniškega duha.

V usposabljanje naj bodo vključeni tudi uporabniki, koristno je izvajanje “mešanih” usposabljanj, kjer sodelujejo predstavniki različnih institucij in strok, nujno je nadaljevati z dobrimi praksami in izvajati intervizijo in supervizijo.

Preverjanje znanja naj bo mehanizem nadzora nad delom zagovornikov. Udeleženci so podprli nadaljevanje projektov in programov na področju zagovorništva ter njihovo okrepitev.

Treba je okrepiti delovanje obstoječih institutov, npr. zagovornika načela enakosti, dobro bi bilo, če bi se bolj redno sestajali tudi multidisciplinarni teami. Vlogo nevladnih organizacij je treba okrepiti, saj pogosto izgubljajo energijo za odpravljanje administrativnih ovir ter se borijo za obstanek oz. zagotoviti vsaj minimalna finančna sredstva za njihovo delovanje. V nekaterih okoljih je lahko ovira uspešnemu razvoju zagovorništva majhno število nevladnih organizacij, zlasti, če je njihov delokrog povezan z zagovorništvom.

Zagovorništvo lahko znanje in izkušnje črpa tudi iz drugih strok, ved ali tehnik. Koristne so lahko ocene tveganj, nevtralne ocene sporov ter različna mediacijska znanja, kakor tudi brezplačen dostop do nekaterih drugih strok (npr. psihoterapija, skupinska terapija itd.). Obenem naj bo prisotna stalna težnja po razvoju novih oblik pomoči in podpore.

Zagovorništvu je smiselno in potrebno zagotoviti t.i. “horizontalno” podporo, ki bo služila razvoju zagovorništva na različnih področjih. Takšne dejavnosti so npr. organizacija 2. dnevvov zagovorništva v letu 2010 z željo, da dnevi postanejo tradicionalni ter željo, da se na naslednjih dneh prednostno obravnava področje zagovorništva za starejše osebe. Potrebna je učinkovitejša uporaba informacijsko komunikacijske tehnologije s postavitvijo spletnega portala.

Starejši ljudje in zagovorništvo

Že v začetku sem poudarila, da je napočil čas, ko bi morali ustvariti pogoje za uveljavitev instituta zagovornika za vse t. i. ranljive skupine prebivalstva. Vemo, da mednje zagotovo spadajo starejše osebe. Vemo tudi, da demografski podatki Slovenije kažejo, da se število prebivalstva, starejšega od 65 let, povečuje. Slovenija ima danes 16,4 % oseb starejših od 65 let, hitro pa narašča tudi delež najstarejših starejših, torej starejših od 80 let.

Tega se počasi le začnemo zavedati, zato narašča tudi število razprav, posvetov in predlogov, da je (bo) treba nekaj spremeniti in to v razvojno preventivnem smislu, z upoštevanjem vseh pozitivnih vidikov teh sprememb. Nesprejemljive in škodljive so zato razprave, ki smo jim pogosto priča zlasti v zadnjem času, ki večanje števila starejšega prebivalstva opredeljujejo kot problem, ki bo porušil dosedanje oblike skupnega sožitja med generacijami. Razmišljati moramo, da je staranje prebivalstva uspeh sodobne civilizacije, na katerega bi morali biti zelo ponosni.

Vsi, ki prihajamo v kontakt s starejšimi osebami, vemo, da so izrazito ranljivi, večinoma skromni, z nizko samopodobo, kar pogosto vodi v kršenje njihovih pravic, številne zlorabe in nasilje. Nemoč, ki jo prinaša v življenje ljudi starost sama po sebi, narekuje pomoč na različnih ravneh, kot tudi pomoč različnih strok. Treba je razumeti starejšega človeka in poznati in sprejemati njegove potrebe.

Raznovrstni so tudi vidiki, ki jih starost prinaša v življenje posameznika in družbe kot celote. Zato moramo biti pozorni na položaj, ki ga starejšim določa sodobna družba. Nikakor ni sprejemljivo le storilnostno gledanje, nesmiselno in žaljivo pa je stereotipno razvrščanje in etiketiranje starejših. Vsi starejši ne potrebujejo pomoči, vendar pa jo morajo tisti, ki jo potrebujejo, tudi dobiti. Pomoč v obliki zagovorništva pa zagotovo potrebujejo tisti starejši, ki se v novem načinu življenja ne znajdejo, so morda bolni, prestrašeni ali neinformirani in sami.

Zagovorništvo za starejše moramo torej razumeti kot pomoč usposobljene osebe (zagovornika), ki bo znala in zmogla starejši osebi:

- zagotoviti vključenost v družbeno dogajanje,
- doseči pri starejših zavedanje, da imajo pravice, ki jih lahko s pomočjo in oporo zagovornika spet vzpostavijo.

Pristop v smislu enakopravnosti, upoštevanja in sodelovanja omogoča razvoj zagovorništva za starejšo populacijo, ki se danes že kaže kot nuja. Potrebujemo ustrezno znanje za ravnanje zagovornikov starejših, a tega znanja ne smemo in ne moremo razvijati brez starejših, zato je njihovo vključevanje pri razvijanju zagovorniške države nujno.

Predvidevamo, da bo politika v bližnji prihodnosti sprejela odločitev, ki bo stroki, ki se ukvarja s problemi starejših, omogočila oblikovanje podobnega projekta kot je projekt Zagovorništvo - glas otroka in bomo začeli v življenje umeščati institut zagovornika pravic starejših oseb. Nekatera dognanja iz že obstoječega projekta, bo mogoče uporabiti in prenesti direktno, pri drugih pa bo treba spoštovati vse specifičnosti potreb in osebnostnih značilnosti starejših oseb. Pomembna bo torej vsebinska »napolnitev« standarda zagovorništva starejših in zagotovitev razumevanja te vsebine.

Osebnostno vidim možnosti za vzpostavitev projekta zagovorništva starejših bodisi z ustanovitvijo Urada za starejše (kot je dogovorjeno s koalicijsko pogodbo), razmišljamo lahko tudi o Varuhu pravic starejših (čeprav imamo pri VČP RS glede specialnih varuhov določene pomisleke) ali pa o drugačni obliki institucionalne organiziranosti (urada za zagovorništvo), ki bo zagotavljala vse resurse, potrebne za postavitve modela zagovorništva za starejše osebe oz. za oceno stanja in analize tveganj, tudi potrebe po sprejemanju nove zakonodaje in umeščanje v obstoječo (prostore, kadri...).

Na koncu, da se bomo lažje odločali in odločili, želim še poudariti, kaj je torej temeljna funkcija zagovorništva:

- je krepitev posameznikove moči v vseh vidikih,
- je preprečevanje vseh izključujočih, poniževalnih in diskreditirajočih situacij v vsakdanjem življenju nekega ranljivega posameznika,
- je vzpostavitev možnosti, da je zagovornik lahko posrednik pri nesporazumih v odnosih, pomočnik v razumevanju, blažilec v kritičnih situacijah, ki pomaga tudi jasneje artikulirati pričakovanja.⁵

Od zagovornika še pričakujemo, da bo neodvisen, da bo izpolnjeval formalne pogoje (izobrazba, izkušnje, nadzor), dodatne pogoje (osebnostne lastnosti, nekaznovanost, sposobnost komunikacije, spoštljivost, bo brez predsodkov, mu bo moč zaupati), pa tudi, da bo njegovo delo organizirano in bo nad njegovim delovanjem vzpostavljen nadzor. Delovanje zagovornikov mora biti pravno formalno urejeno, zagotovljena morajo biti tudi prostorska, kadrovska in finančna sredstva za njegovo delovanje. V bistvu bi bilo smiselno določiti enake pogoje za vse zagovornike, specifičnost njihovega dela pa bi bila opredeljena zgolj s potrebami osebe, ki jo zastopa.⁶

Odgovor na naslovno vprašanje - **Zagovorništvo za starejše osebe – želja, potreba ali nuja?** - je torej povsem jasen. Gre za vse troje, za željo, potrebo in nujo, vendar se moramo zavedati, da bo treba k vzpostavitvi instituta zagovornika za starejše osebe stopati korak za korakom.

Zdi se, da je prvi korak že storjen – namreč, kot dejstvo smo sprejeli odločitev, da zagovorništvo starejših potrebujemo. Drugi korak je, po mojem mnenju, ustanovitev urada ali vzpostavitev druge oblike delovanja, kjer bodo začeli rasti temelji za uspešno delo - koncept zagovorništva za starejše - in to skupaj s starejšimi, nič brez njih, če jih jemljemo kot enakopravne partnerje.

⁵ Urek, M., Izobraževanje za zastopnike pravic oseb na področju duševnega zdravja, FSD, 2009

⁶ Čebašek-Travnik, Z., »1. dnevi zagovorništva 2009«, Brdo pri Kranju, 2. december 2009